LUCRETIUS'TA CLINAMEN KAVRAMI

Erendiz Özbayoğlu

Klasik Yayınlar: 1

Kapak: Metin Ateş
Dizgi : As Dizgi Tel: 513 39 90
Grafik: Cem Ergüvenli
Baskı : Erol Matbaa Tel: 576 32 92

İstanbul — 1988

ÖNSÖZ

Klasik çağ felsefesi, geleneğe göre, M.Ö. 600 yıllarında Batı Anadolu'nun Ionia bölgesinde başlayan ve Iustinianus'un Atina okulunu kapadığı 529 yılında sona eren bir dönemi kapsar. Onbir yüzyıl boyunca felsefenin arayışı değişik çağlarda değişik sorunlara yöneliktir. İlgi alanı önce doğa olmuş, V.yüzyıldan başlayarak Socrates'le insan üzerinde durulmuş, Plato ve Aristoteles ile de bilginin her kolunda felsefe sistemleri geliştirilmiştir. M.Ö. IV.yüzyıl sonunda din konusunun temel alındığı yeni platoculuk dönemine (VII.yüzyıl) kadar ise ethik ilgi ön plana geçmiştir.

Felsefe tarihi yazarları arasında yine yaygın bir yargıya göre de düşünce yaşamı, Plato ve Aristoteles ile doruk noktasına ulaşmış, bunu izleyen çağlardaki epikurosçuluk ve stoa okulları felsefede bir gerileme dönemi olmuşlardır. Bu okullar bir "haz bahçesi" ve "erdem inzivası" olarak yalnızca "tevekkülle" karşılanan birer yaşlılık felsefeleridir (Cornford, Before and After Socrates, 1932). Öyle ki, Plato ve Aristoteles'ten sonraki Grek dünyası yüksek düzeyde düşünce çalışmalarından vazgeçmiş, "gerek yurttaşı, gerekse bilgili kişiyi biçimlendiren Plato ve Aristoteles'inkiler gibi büyük doktrinler bu dejenere ilgisizliğin çok üzerinde kalmıştır" (Martha, Le poème de Lucrèce, 1873).

Plato ile eski çağ felsefesinin doruk noktasına ulaştığı yargısı ile birlikte M.Ö. III.yüzyılın iki felsefe okulunu aynı kefeye koyup tartıyı stoacılık lehine oynatmak yaygın düşüncesine karşı bu değerlendirmelerin "bütün düşünce tarihini yanlış anlamak anlamına geldiğini" söyleyenler de vardır (Farrington, Science and Politics in the Ancient World, 1946).

Bunlara göre Ionia'nın doğa felsefesi her iki okulun temeli olmuş, her iki okul da platoculuğa karşı çıkmıştır ama, Heraklitus'un fizik kuramını esas alan stoacı Zeno doğacı düşüncenin sonunu getirememiş, buna karşılık Epicurus fizik temel olarak aldığı eski atomculuk öğretisini geliştirerek Grek düşünce tarihini bütünü içinde kavramayı bilmiştir. Altın adamlara, gümüş adamlara... değişik sınıflar ve köleliğe dayalı "polis" (kent-devlet) idealini savunan Plato'nun siyasî felsefesi karşısına Epicurus, doğanın gözlenip incelenmesini esas aldığı "Ionia'nın bilimsel rönesansı" ile çıkmıştır. Düşünce tarihi yazarlarının stoa ve Epicurus felsefesi üzerine yaptıkları son çalışmalar da, genelde, aynı doğrultudadır: "Gerekli olan sadece Phytagoras'tan Socrates aracılığıyla Plato'ya kadar uzanan felsefe geleneğine karşı çıkmak değil, aynı zamanda Ionia geleneğini yeni bir platoculuk atağını karşılayabilecek duruma getirmektir" (Farrington, op.cit.). İşte Epicurus, "eski atom felsefesini geliştirirken, onu Plato ve Aristoteles'in Peripatos okulu geleneğine karşı korumuştur" (Bignone, Aristotele perduto e formazione filosofica di Epicuro, 1936). Atomculuk ile Platoculuk arasında iki bin yıldan beri süren mücadele bugün de sona ermemiş olsa bile "nükleer enerjinin keşfine giden yolda ilk çağ atomculuğunun zorunlu bir aşama oluşturduğu" (Gerlo, Lukrez, Das Altertum, V, 1 (1959), Berlin) artık bilimin kabul ettiği bir gerçektir. M.Ö. 270 yılında ölen Epicurus'un felsefesi Roma'da ilk defa M.Ö. II.yüzyılın ikinci yarısında Caius Amafinius'un "De Rerum Natura" (Doğa Üzerine) adlı kitabı ile belgelenir. Cicero'ya göre "Socrates geleneğini izleyenlerin bıraktığı boşluğu doldurmak üzere Amafinius'un sesi duyuldu ve büyük bir kalabalık, anlaması kolay olduğundan... ya da o sırada iyi bir doktrin bulunmadığından bu sese kulak verdi" (Tusc. IV,3,6). Ama daha önce, 173 yılında Roma Senatosu epikurosçu düşünürlerin Roma'dan çıkarılması kararını almıştır. Ionia doğa felsefesinin bilimsel geleneğini "Delphoi'daki Pythia'nın kehanetlerinden üstün tuttuğu" (Lucretius, I,740; V,111) göz önüne alındığında Epicurus dü-

şüncesinin "yasak istekler, aşırı duygularla dolu kitleleri görünmeyen'in korkusu ve bu tip hilelerle frenleyecek" (Polibius, Historiae, VI,56) bir din politikası ile ters düşmesi bu yasaklamaya sebep olarak gösterilebilir. Çünkü yasaklanmasına gerek görülmeyen ve epikurosçulukla aynı dönemde Roma'ya yerleşen stoa felsefesi, devlet denetiminin insanlarının yararı için, din yetkilileri aracılığıyla sürdürülmesi gerektiği görüşünü içermektedir. Cicero, augur'lara (din adamları), vates'lere (kâhinler) uygunluğu ya da sakıncası sorularak bir "consul'ün istifasını sağlamak ya da istenmeyen bir yasayı iptal ettirmek gibi imkânlardan daha büyük ayrıcalıklar var mıdır?" diye sorarken (De Leg. II,XII) dönemin stoacı devlet adamlarının toplumu kurtarmak amacıyla onun dinî inançlarını kullanma eğilimini dile getirir. Bu din ise Cicero ile aynı dönemde yaşamış olan Lucretius'un gözünde boş inançlarla özdeştir; dünya, güneş, gök, deniz, yıldızlar ve aya atfedilen tanrısallık bir boş inançtan ibarettir (V,115), dünyanın tanrılar tarafından insanlar için yaratılıp yönetildiği inancı gibi (II,167). Ölüm korkusu, tanrıların korkusu, ölümden sonraki yaşamın korkusu... insan ruhunu ömür boyu hüzünle dolduran bu korkulardan kurtulmak (III,38), evrenin, insanın ve tanrıların yapısını açıklayacak gerçek bir felsefeyi, Lucretius'a göre doğa güçlerinin sınırlarını belirleyen Epicurus'un felsefesini benimsemekle mümkündür (II,58). Bu da, insan yaşamına doğa üstü bir gücün müdahale etmediğini, insanı oluşturan atomların hareketinde bir dış güç olarak zorunluluğun bulunmadığını ve evrenin hareketinin sebebinin onun dışında yer almadığını öğretir.

Boş inançların ağırlığı altında ezilen insan (I,63) üzerinde doğa dışı bir gücü, yani yazgıyı saf dışı etmek, atomun içinde atomun hareketinin yönünü değiştirebilecek, atomda sapma (clinamen) meydana getirebilecek bir iç gücün bulunduğunu kabul etmekle mümkündür Lucretius için. Stoa felsefesinin ve dönemin resmî ideolojisinin karşısındaki atomcu felsefe propagandasını Roma'da doruk noktasına ulaştıran Lucretius'un "De Rerum Natura"sında işte bu temel dü-

şünce hâkimdir. Doğa felsefesinin Latincede ilk defa kendisi tarafından dile getirildiğini belirten şairin (V,336) söylemek istediği, insan ruhunu boş inanç bağlarından kurtarmak yolundaki ilerleme çabasıdır:

1,931 Religionum animus nodis exsolvere pergo.

LUCRETIUS'TA "CLINAMEN" KAVRAMI

Lucretius'un tek kitabı olan "De Rarum Natura" (Doğa Üzerine) (1) altı bölümden oluşur. Epicurus'un öğretisi temel alınarak yazılan didaktik şiirin (2) I.ve II.bölümlerinde atomlar ve yapısı; III.ve IV.bölümlerinde psikoloji ve gnoseoloji; V. ve VI.bölümlerinde de evrenin yapısı ve insanlık tarihi konuları ele alınır. Bütün bölümlerde şairin arayışı, evrenin, insan ruhunun ve tanrıların yapısını açıklayacak bir felsefeyi yaygın kılmak amacıyla, dünya üzerinde tanrısal bir etkinin, bir müdahalenin bulunmadığını göstermek ve insan düşüncesinden ölüm korkusunu silmek gibi ruhsal bir ilgiye dayalıdır. Bu da konular arasında bütünlük sağlar.

"De Rerum Natura" da atomların yapısının anlatıldığı II.bölümdeki diyalektik aşamalar şöyle özetlenebilir: "hiçbir şey yoktan var olmaz, hiçbir şey varken yok olmaz" (nil ex nilo, nil in nullum); evrenin temel yapısı, görünmeyen çok küçük cisimlerden (rerum primordia, corpora prima) oluşmuştur ve bunlar, maddenin karşıtı olan boşluk (inane) içinde hiç durmaksızın hareket ederler. Atomlar, temel ve geçici nitelikleri, yani büyüklük, biçim ve ağırlık olan "coniuncta" ile; renk, koku, tad gibi "eventa"ya sahiptirler.

Sonu olmayan evrende sonsuz sayıdaki atomlar, oluşturdukları cisimler içinde de, güneş ışığının hızından daha yüksek bir hızla hareket ederler. Cisim, demirde olduğu gibi katı ise sıçrama kısa; hava ya da ışıkta olduğu gibi seyrek dokulu ise sıçrama uzun aralıklı olur.

Atomların hareketi, çarpma ve dış güçlerin etkisi olmadığı zaman daima yukarıdan aşağıya doğrudur. Ateşin atomlarında görülen ters durum dış etkenlerden kaynaklanmıştır. Yoksa ateşin de doğal olarak aşağıya doğru hareket ettiği, şimşek ve yıldız kayması örneklerinde görülebilir.

Atomlar, yukarıdan aşağıya doğru olan hareketlerinde, belli olmayan bir yerde ve belli olmayan bir zamanda dikey hattan ayrılır, gözle görülemeyen bir "sapma" (clinamen) gösterirler. Yoksa, yağmur taneleri gibi düşerken, hiçbir zaman birbirleriyle karşılaşmayacak ve hiçbir zaman, çarpışma ve geri tepmelerle, şimdi var olan herşeyi, atom topluluklarını oluşturamayacaklardır. Atomların karşılaşmasının, ağır atomların hafifleri üzerine düşerek birleşmeleri yoluyla ortaya çıktığı söylenemez, çünkü atomlar boşlukta aynı hızla düşerler ve boşlukta herhangi bir karşı koyma yoktur. Hız farkı, atomların hava ya da suya düşmeleri halinde ortaya çıkar. Çünkü sadece cisimler içinde, atomların ağırlıklarına göre farklı bir karşı koyma söz konusudur.

Sapma o kadar belirsizdir ki gözle görülebilen bir eğiklikten söz edilemez. Ama, doğru hattan minimum değerdeki bu ayrılma, yani "clinamen", canlılardaki özgür iradeyi (liberum arbitrium) açıklamaya, yazgının sert yasalarını kırmaya yeterlidir. Bütün canlılar bu özgür iradeye sahiptir. Bu yapabilme gücü yoluyladır ki dış etkenlerden kaynaklanan hareketlerden ayrı olarak canlı, kendi isteği doğrultusunda hareketlerde bulunabilir. Bu nedenle, atomların da, dış etken olan çarpmalar (percita plagis) dışında ve yapısal ağırlık gücünden (concita ponderibus suis) bağımsız olarak kendilerini harekete geçiren bir iradeye (voluntas) sahip olmaları gerekir.

Lucretius "clinamen"den II.bölümde söz eder:

216-224 illud in his quoque te rebus cognoscere avemus,
Corpora cum deorsum rectum per inane feruntur,

---

216. Avemus... cognoscere: aveo (haveo), avere (istemek) fiilinin mastarla kullanılışı Lucretius'a özgüdür. Şiir dilinden alınan ve az sayıda belgelenen (Thesaurus) fiilin bu kullanımı (III,6 "imitari aveo"; 258 "retinere valemus") yanında, "avere"nin tümleçten sonra yer aldığı kullanım daha yaygındır, Lucretius'ta da bulunur (III,957 "semper aves quod abest". 217. Cum... feruntur: "cum" temporalis değerde kullanılmıştır: (atomlar) taşınırken. Rectum: rectus, a, um (doğru, doğru tarafa yönelmiş), "feruntur" a bağlı neutrum zarf, "inane, is, n." (boşluk) ile birlikte kullanılan sıfat ya da accusativus adverbialis olarak arkaik "recta" yerine (multum gibi)

Ponderibus propriis, incerto tempore ferme,
Incertisque locis, spatio decedere paulum,
Tantum quod momen mutatum dicere possis.
Quod nisi declinare solerent, omnia deorsum,
Imbris uti guttae, caderent per inane profundum,
Nec foret offensus natus, nec plaga creata
Principiis: ita nil unquam natura creasset.

(Bu konular arasında şunu da bilmeni isteriz: Atomların hepsi boşluk boyunca doğru hat çizerek aşağıya doğru kendi ağırlıkları tarafından taşınırken, belirsiz bir zamanda ve belirsiz bir yerde, hareket yönünün değiştiğini söyleyebileceğin kadar düz hattan saparlar. Sapma olmasaydı herşey yağmur taneleri gibi aşağıya doğru sonsuz boşluk boyunca düşer, ne karşılaşma ne de çarpma doğardı. Bu yüzden doğa hiçbir zaman hiçbir şey yaratamazdı).

---

kullanıldığı düşünülebilir. 218. Ponderibus... propriis: "propriis", "suis" yerine kullanılmıştır: kendi ağırlıkları. Bu kullanılış Tacitus'tan beri beglelenmiştir (ann. 6,50 "propria ad negotia digrediens").

Klasik çağda her ikisi birlikte kullanıldığında iyelik düşüncesini vurgular: Caes. civ. 3,20,3 "calamitatem... propriam suam" (Leumann-Hoffmann-Szantyr). "Suus" ile olan kullanım Lucretius'ta başka bölümlerde görülür: II,83 "gravitate sua", V.190 "ponderibus suis" Ferme: "değişmez kurallar gereği, istinasız" anlamında "fere"nin superlativus'u olarak (ferime > fere) başka bölümlerde de geçer (II, 370; V, 243). Aynı anlamdaki "fere' den daha ender olan zarf, Tacitus ve Gellius gibi arkaizm taraftarı yazarlarca kullanılır. Şiir dilinde belgelenmemiştir. 219. Spatio: (spatium, i,n., seyir alanı), ayrılma bildiren zarf olarak kullanılmıştır. Decedere; decedo, decessum, decedere (uzaklaşmak) fiilinin vox media değerdeki mastarı, "avemus cognoscere"ye bağlıdır: (atomların düz hattan) uzaklaştığını bilmeni isteriz". Marullus'un kabul ettiği "decedere" yerine OOG (Leidenses Oblongus, Quadratus ve Schedas Hauniensis) codex'lerinde "depellere" (sapmak) bulunur. 220. Momen: "movimen"den türeyen ve şiir dilinde kullanılan arkaik "momen, mominis, n." özellikle Lucretius'ta geçer (Ernout-Meillet). Klasik dilde yerini "momentum"a (yön, hareket) bırakır. 221. Nisi declinare solerent... caderent... nec foret... natus: koşulu gerçekleşmediği için sonucu da geçersiz olan koşul cümlesi: "(atomlar) sapmayı sürdürmeselerdi... (çarpma) olmadan düşerlerdi". "Foret" coniunctivus imperfecti "esset" yerine kullanılmıştır. 233. Offensus: "çarpma, karşılaşma" anlamında Lucretius tarafından türetilmiştir. Aynı kökten "offensare" de şiirde yer alır (II,1058). 224. Nil: "nihil"in halk diline ait syncope'li biçimi Lucretius tarafından bir arkaizm olarak kullanılmıştır. Creasset: "creavisset" yerine syncope'li biçim vezin gerektirdiği için kullanılmış olabilir.

Sapma hareketinin varsayımı, Epicurus sisteminin ilk atomculara göre en belirgin farkıdır. İlk atomcular olan Democritus ve Leucippus'a göre atomlar, ne başlangıcı ne de yönü belirlenmiş kasırgamsı bir hareket (δινη, δῖνος) ve bunun sonucu olarak itme ve çarpmalarla aralarında karşılaşarak cisimleri oluştururlar. Leucippus herşeyin sebep ve zorunluluk (3), Democritus da "önüne geçilemez bir zorunluluk" (4) yoluyla gerçekleştiğini söylerler. Atomların boşlukta doğru hat boyunca düşmeleri (5), doğru hattan sapmaları ve bunun sonucu olan iteleme ya da birleşmeleri de Epicurus'un atomlara tanıdığı üç harekettir.

Eski atomcuların kabul ettiği iki harekete ek olarak atom öğretisine getirdiği sapma kavramı ile Epicurus, fizikçilerin varsaydığı zorunluluğun bükülmez yasalarına karşı insanın içindeki bir özgürlüğün varlığını ileri sürer. Fizik öğreti ile ethik gerek arasında uyum sağlamak amacıyla Epicurus, atomları kendiliğinden olagelen bir sapma hareketiyle donatır ve bu yolla insanın elindeki özgür iradeyi maddenin bir niteliği olarak kabul eder.

Elimizdeki bilgilere göre, Menoeceus'a yazdığı mektupta, Epicurus'un sapma kuramına dolaylı olarak değindiği anlaşılıyor: "Tanrılara karşı saygılı, kendini her zaman ölüm korkusundan uzak ve doğanın takdir ettiği sonun dışında sayan kişiden daha iyisi olabilir mi? Bu kişi, bazıları tarafından herşeyin efendisi olarak tanıtılan yazgıya güler geçer. Bazen zorunlu olarak, bazen rastlantı sonucu, bazen de denetimimiz altında ortaya çıkan olayları tayin edici gücün içimizde olduğunu bilir. Zorunluluğun hesabını soramaz ama yazgının değişkenliğinin farkındadır. Denetimimiz altındaki herşey ise, kendisine övgü ve ayıplamaların yüklendiği bir efendiye gerek duymaz. Tanrılarla ilgili efsanelere inanmak, fizikçilerin "εἱμαρμένη"sinin (6) tutsağı olmaktan iyidir. Çünkü, tanrılar onurlandırıldığında merhamet umudu vardır. Ama diğerleri, kırılması imkânsız bir zorunluluğu kabul etmişlerdir" (7).

Özgür irade dogmasını ateizm dogmasından ayrı düşünen Epicurus, kendisinin yaptırdığı suçları yine kendisi cezalandıran ve tanrı olarak kişilendirilip somutlaştırılan “Τύχη”yi (8) bireydeki iradeyi yok edici güç olarak görür. Onun değişmez fizik gereklilik varsayımına karşın insanı özgür kılma kaygısı Epicurus'ta birinci plandadır.

Epicurus sapma kuramını, atomların karşılaşıp bileşikler oluşturmasını ve özgür iradeyi açıklamak için, ama asıl Peripatos okulu düşünürlerinin ilk atom öğretisine karşı ileri sürdükleri itirazlara cevap vermek amacıyla düşünmüştür. Nitekim Aristoteles ilk atomcuları eleştirirken “Leucippus ve Democritus temel elemanların boşlukla durmaksızın hareket ettiklerini kabul ederler. Ama bunun nasıl bir hareket olduğunu da söylemek zorundadırlar” diyerek (9) onların bir “ilk ve doğal hareket”in varlığını kabul etmeleri gerektiğini belirtir: “Eğer her bir ilk eleman (= atom) diğerinin gücüyle harekete geçiyorsa, herbirinin, zorla yapılan hareketten ayrı olarak ilk ve doğal bir harekete sahip olması gerekir. Yoksa elemanların birbirini harekete geçirmesi zincirleme olarak sonsuza dek uzayacaktır” (10).

İşte sapma kuramıyla Epicurus Peripatos okulu düşünürlerin bu itirazına cevap vermiş olur: sapma, atom hareketinin ilk ve doğal ilkesidir.

Elimizdeki bilgilere göre Epicurus'ta dolaylı olarak değinildiğini söylediğimiz ama Lucretius'un şiirinde uzunca bir bölüm ayırdığı sapma hareketi (clinamen), bir başka harekete bağlı olmayan; uzaklık, ağırlık, ısı gibi kavramların tersine bir başka şeye göre tanımlanmayan, varlık nedeni kendi içinde olan bir harekettir. Yani mutlak, tam özerk ve hiçbir göreli varoluş ilişkisi bulunmayan atomların yağmur taneleri gibi dikey düşmeleri, “clinamen”in karşıtı olarak reddedilmesi gereken göreli bir harekettir. Bu yüzden atomlar sadece saptıkları zaman, yani mutlak ve özerk yapılarına uygun, mutlak ve özerk hareket esnasında karşılaşabileceklerdir (11).

Klasik çağda "clinamen" kavramına karşı çıkanların başında Cicero gelir. Cicero, çocukça bulduğu kuram için alaylı bir ifade kullanır: "Epicurus, atomların düz hat boyunca ağırlıkları tarafından aşağı doğru çekildiğini söyler ve bu tüm cisimlerin doğal hareketidir der. Ama daha sonra bu keskin zekâlı adam, eğer bütün atomlar yukarıdan aşağıya doğru iniyorlarsa hiçbirinin karşılaşamayacağı gerçeği karşısında yalana başvurur; onların doğru hattan minimum bir değerde saptıklarını söyler ki bu da imkânsızdır" (12).

Yine Cicero, Democritus'un düşünemediği bir noktayı bulduğunu sanıp, atomların ağırlık ve yerçekimiyle yukarıdan aşağıya doğru çekilirken biraz saptıklarını söyleyen Epicurus'un, böyle bir kuramı ortaya atmakla, onu savunmaktan daha ayıp bir şey yaptığını ileri sürer (13). "Epicurus, eğer atomlar kendi ağırlıkları tarafından aşağıya çekilirse, elimizde hiçbir güç olamayacağını söyleyerek zorunluluktan kaçabileceğimizi keşfetmiştir" der (14). Cicero'nun eleştirdiği başka bir husus da, Epicurus'un, atomların hareketinin herhangi bir sebebe bağlı olmadığını söylemesidir. "Bir fizikçi için bir olayın sebepsiz olduğunu söylemekten daha ayıp ne olabilir?" (15) diyen Cicero sorar: "(Epicurus) atomların saptığını söylüyor. Önce sorayım, neden?... Atoma yolunu değiştiren doğadaki bu yeni güç nedir? Hangisinin sapıp hangisinin sapmayacağı kura ile mi belirlenir" (16).

Klasik çağda Epicurus felsefesini gerektiği gibi anlayan az sayıdaki yazarlardan biri olduğu söylenen (17) Lucretius'un vurgulamak istediği de zaten "yazgının yasalarını kıracak ve sebebin sebebi sonsuza dek izlemesini önleyecek bir ilke"nin bulunmasıdır (18). Yani sapma, herşeyi determinizm (metindeki "fatum", "yazgı" karşılığıdır) zincirine bağlayabilecek bir fizik sebepten kurtulmak için varsayılmıştır. Bu sebep, eski atomcular için ağırlık idi. Ama ağırlık sebebiyle yağmur taneleri gibi düşen atomlar, doğru hattın simgelediği bir zorunluluğu varsayarlar. Epicurus, dolayısıyla Lucretius, determinizm mantığına girmemek, herhangi bir zorunluluk düşüncesini bertaraf etmek için ağırlığın atomların kar-

şılaşma sebebi olamayacağını söyler:

225-242 Quod si forte aliquis credit graviora potesse
Corpora, quo citius rectum per inane feruntur,
Incidere ex supero levioribus, atque ita plagas
Gignere, quae possint genitales reddere motus,
Avius a vera longe ratione recedit.
Nam per aquas quaecumque cadunt atque aera rarum,
Haec, pro ponderibus, casus celerare necessest,
Propterea quia corpus aquae naturaque tenuis
Aeris haud possunt aeque rem quamque morari:
Sed citius cedunt gravioribus exsuperata;
At contra nulli, de nulla parte, neque ullo
Tempore, inane potest vacuum subsistere rei,
Quin sua quod natura petit concedere pergat.
Omnia quapropter debent per inane quietum
Aeque ponderibus non aequis concita ferri.
Haud igtur poterunt levioribus incidere unquam
Ex supero graviora, neque ictus gignere per se,
Qui varient motus, per quos natura gerat res.

---

255. Potesse: belirsiz özneli "pote est" > "potest"in arkaik mastar biçimi. 226. Quo: asıl kullanımı comparativus önünde ölçü ablavitus'u iken burada, "citius" (daha hızlı) önünde dahi "quod" causalis değerindedir. 228. Quae: hem consecutivus, hem finalis işlevindedir, yani "tu eae" değerindedir: "...ki onlar hayat verici hareketleri doğursun". Reddere = edere. "Doğmak, ortaya çıkmak" anlamındaki fiilin korumalı ek alan biçimi, fiil çekiminin bu yöndeki eğilimine uygun olarak seçilmiştir, I,210 ve II,889'da olduğu gibi. 230. Quaecumque: katlama (duplicatio, geminatio) ile oluşmuş köklü ve "-cumque" ile yapılmış zamirlerde olduğu gibi indicativus ile (cadunt) kullanılmıştır. Atque: anlam açısından birbirinin tamamlayıcısı olan terimlerin bağlacı olarak "vel" değerindedir: "suya ya da havaya". Aera rarum: birinci kelimenin son, ikinci kelimenin ilk hecesinin aynı sesle karşılaşmasına şiirin başka bölümlerinde de rastlanır: I,360 "pondere res"; II,71 "summa manere"; 106 "aera rarum"; 110 "potuere recepta"; 843 "prima manere". 234. Cedunt gravioribus: "cedere" dativus ile kullanıldığında "yer açmak" anlamındadır. Exsuperata: anlam pekiştirici "ex" önekli fiil, şiir dilinden alınmıştır, Augustus sonrası düzyazısında yaygınlaşır. 235. Nulli de nulla... nequo ullo: Lucretius'ta arkaizm olarak çok sayıda geçen alliteratio örnekleririnden biri, bkz. III,4 "pedum pono pressis vestigia signis"; 144 "numen mentis momenque movetur"; V,25 "ripas radentia radunt".

(Ağır atomların boşlukta doğru hat boyunca daha hızlı taşındığı için daha hafif olan atomların üzerine düşerek hayat verici hareketleri doğurabilecek çarpışmalar ortaya çıkardığına inanan olursa gerçek aklın gösterdiği yoldan uzaklaşmış olur. Nitekim su ya da gevşek dokulu hava boyunca düşen atomlar, ağırlıklarına göre düşüşlerini hızlandırmak yolundadırlar. Çünkü suyun yoğunluğu ve havanın hafif yapısı, herbirini yine geciktirir. Ama daha erken yenildiklerinden, daha ağır atomlara öncelikle yol verirler. Ama boşluk, yapısı gereği düşmelerini engelleyemez ve hiçbir maddeye karşı hiçbir taraftan hiçbir zaman karşı koyamaz. Bu yüzden, bütün atomlar, sakin boşluk boyunca eşit olmayan ağırlıklarınca fırlatılmış ama eşit hızla taşınmak zorundadırlar. Yoksa hiçbir zaman ağır atomlar daha hafiflerin üzerine düşmeyecek, ne de bunlar, kendileri aracılığıyla doğanın etkinliğini gösterebileceği hareketleri değiştiren çarpmalar doğuramayacaktır).

Epicurus'un bir mektubunda da aynı şeyler söylenmiştir: "Kendilerine hiçbir şekilde karşı koymayan boşluk boyunca atomların eşit hıza sahip olduklarını kabul etmek gerekir. Nitekim, ne ağır atomlar küçük ve hafif atomlardan daha hızlı hareket ederler, ne de küçük atomlar ağırlardan daha hızlıdırlar. Hepsi boylarına uygun geçit bulurlar. Bu her durumda böyledir, hareketin yönü yukarıya doğru olduğunda, çarpışma sonucu eğik ya da kendi ağırlığının etkisinde aşağı taşındığında" (19).

Ağırlığın, büyüklük ve biçim yanında atomun niteliklerinden biri olarak kabul edilmesi halinde, "nitelik"in değiş-

---

236. Inane... vacuum: "boş boşlukta". "Bir şey" olan atomlara karşı boşluk, "hiçbir şey"i ifade eder. Subsistere... guin: "subsistere (karşı koymak) fiilindeki "engelleme" kavramı cümleyi olumsuz kıldığından "quin". (237) gerekiyor. 237. Concedere: "cedere"de (234) olduğu gibi "yer açmak, yer vermek" anlamında olmakla birlikte "düşerek yerini bırakmak" anlamı ağırlıktadır. "Cedere" ile "cum" praefixus'u, fiile tamamlanmışlık görünüşü verir.

237. Pergat: pergo, perrexi, perrectum, ere (devam etmek). 242. Qui: "ictus"a (çarpmalar) bağlı çoğul nominativus ilgi zamiri olması mümkün.

kenlik bildiren kavramının, herhangi bir değişiklik kabul etmeyen atom kavramıyla ters düştüğü bellidir. Ancak, Epicurus'ta ağırlığın sadece "farklı ağırlık" kavramı içinde düşünüldüğünü belirtmek gerekir. Yani ağırlık, atomların karşılaşıp itme ve birleşmeleri sonucu ortaya çıkan atom bileşiklerinde, başka bir atomdan farklı olan atomda söz konusudur.

Democritus'a göre atomların tüm hareketi, kaçınılmaz-zorunlu bir çarpışma (πληγη) ve çarpışma sonucu ortaya çıkan sıçramalarla (παλμός, αποπαλμος) belirlenir. Democritus'un atomların bir temel ağırlığa sahip olduğunu söyleyip söylemediği tartışılmıştır. Ağır atomların daha hafifleri üzerine düşmesi eski atomcular tarafından kabul edilmiştir. Bunlar, yani Democritus ile Leucippus, Aristoteles ve Theophrastus'un tanıklığına göre (20), atom ağırlığının, büyüklüğüyle orantılı olduğunu söylerler. Epicurus'a göre ise, atomlar boşlukta aynı hıza sahiptirler ve "concilia" (bileşikler) içinde de her tarafa yönelik kasırgamsı iç hareketine (ἀντικοπή)bağlı olarak belirlenen bir hızla yol alırlar (21). İç hareketin hızı bileşiklerde atomla karışık olarak bulunan boşluğun az ya da hızlı oluşu, onun karşılaştığı ya da karşılaşmadığı karşı koymaya bağlıdır" (22). Bileşik içinde atomlar, uzun mesafedeki bir geri tepmeyle seyrek dokulu cisimleri oluştururlar, hava gibi. Katı cisimlerin iç hareketi ise, atomların kısa mesafede karşıt yönlerdeki hareketlerinde korunan hızla belirlenir. Bir kaya parçasının düşüşünün gözle görülebilmesi bundandır.

Gerçeğin gözle görülebilir açıklıkta olması (ενάργεια) atomcu düşüncede gnoseolojinin temelini oluşturur:

243-250 Quare etiam atque etiam paulum inclinare necessest
Corpora, nec plus quam minimum, ne fingere motus

---

243. Inclinare: Şiirde iki yerde daha kullanılan fiilin (IV,561 "inclinata"; 571 "inclinatur") yerine bazen "declinare" kullanılır (II, 221; 250; 253; 259). Sapma anlamındaki "clinamen" ise bir "ἅπαξ λεγόμενον"

Obliquos videamur, et id res vera refutet.
Namque hoc in promptu manifestumque esse videmus,
Pondera, quantum in sest, non posse obliqua meare,
Ex supero cum praecipitant, quod cernere possis.
Sed nil omnino recta regione viai
Declinare, quis est qui possit cernere sese?

(Tekrar ediyorum: Atomlar, eğik bir hareket olduğunu farketmeyeceğimiz ve gerçeğin reddetmeyeceği kadar o "en az"dan fazla olmamak üzere doğru hattan ayrılırlar. Nitekim bunu gözümüzün önünde açıkça görürüz. Yani ağırlıklar kendilerine kaldığında, yukarıdan aşağıya doğru düşerken, en azından görebileceğin gibi eğik bir hat izleyerek düşmezler. Ama dikey düşüş hattından hiç sapmayanlardan hangisi farkedilebilecektir?).

Gerçeğin bilinmesinde temel ölçüt olarak duyu organlarının sağladığı algılamayı kabul eden Epikurosçular için atomların gözle görülemeyen sapması, ileri sürülen kuramla ters düşer. Epicurus'un izinde Lucretius bu karşıtlığı ortadan kaldırma çabasındadır. Duyulardan başka neyin gerçeği bilmekte güvenilir olabileceğini soran (23) Lucretius, "bütün inceleme ve gözlemlerimizin duyular aracılığıyla denetlenmesi" gerektiğini (24), duyuların yanılmayacağını (25) göz önüne alarak, atomların mümkün olan "en az" (nec plus quam minimum) uzaklıkta doğru hattan saptığını söyler. Bu sapma da gözle görülmez. Ama bunun sonucu, gözle görülebilen ve her canlıda bulunan irade gücüdür:

(bir kez söylenmiş) olarak sadece II,292'de geçer. Epikurusçuların sapma kavramını anlatırken Cicero da bazen "inclinare" (nat. deor.I,26,73), bazen "declinare"yi (fin. I,6) kullanır. 244. Nec plus quam minimum: " τὸ ἐλαχιστον " (en azdan fazla olmayan) teriminin çevirisi. Cicero'da da "Perpaulum, quo nihil posset fieri minus" olarak verilir (fin. I,6). 248. Quod cernere possis: sınırlayıcı değerdeki "quod"un kullanımı coniunctivus gerektirir: "en azından görebildiğin kadar". 249. Nil: "nihil"in syncope'li accusativus biçimi, zarf işlevindedir. Viai: arkaik genetivus biçimi. Klasik dilde "viae"dir. 250. Declinare... sese: fiilin reflexivum kullanılışı. Bazı metinlerde "sese" yerine "sensus" ya da "sensu"(çıplak gözle)

251-271 Denique si semper motus conectitur omnis
Et vetere exoritur semper novus ordine certo,
Nec declinando faciunt primordia motus
Principium quoddam, quod fati foedera rumpat,
Ex infinito ne causam causa sequatur,
Libera per terras unda haec animantibus exstat,
Unde est haec, inquam, fatis avolsa potestas,
Per quam progredimur quo ducit quemque voluntas?
Declinamus item motus, nec tempore certo,
Nec regione loci certa, sed ubi ipsa tulit mens.
Principium dat, et hinc motus per membra rigantur.
Nonne vides etiam, patefactis tempore puncto
Carceribus, non posse tamen prorumpere equorum
Vim cupidam tam desubito quam mens avet ipsa?
Omnis enim totum per corpus materiai
Copia conciri debet, concita per artus
Omnes, ut studium mentis connexa sequatur:
Ut videas initum motus a corde creari,
Ex animique voluntate id procederete primum,
Inde dari porro per totum corpus et artus.

vardır. 251. Conectitur: conecto, conexui, conexum, ère (bağlamak). 255. Ne... sequatur: "ut non" değerindeki "ne" consecutivus işlevdedir. 257. Avolsa: avello (ab + vello), avulsi (ve avelli, avulsum), ere (koparıp almak) fiilinden. Haec: bu (özgür irade). Potestas... voluntas: Lambin (Lucréce, Paris, 1564) "voluptas"ı, Lachmann (In T. Lucretii Cari, De Rerum Natura, Berlin, 1855) "potestas"ı kabul eder. OQU (Oblongus, Quadratus ve schedae Vindobonenses posteriores) codex'lerinde de "voluptas" bulunur. Buna karşılık çoğu metinlerde "voluntas" (irade) kabul edilmiştir. 258. Per quam: araç bildiren tümleç: "(iradenin) aracılığıyla". 260. Ubi: yer zarfı burada zaman bildiren işlev edinir. 261. Dubio procul: klasik "procul dubio" yerine kullanılan anastrophe'ye ilk kez Lucretius'ta rastlanır (I,812, III,433; V,249). 263. Patefactis... carceribus: "carcer" gösteri meydanlarında at ve

(Ayrıca, eğer her zaman her hareket birbirine bağlıysa ve her zaman, kesin bir düzene göre, yeni bir hareket eskisinden doğuyor, atomlar saparak ezelden beri sebebin sebebi izlemesini engellemek için yazgının yasalarını çiğneyecek bir hareket başlangıcını ortaya çıkarmıyorsa, soruyorum, dünyada canlılara nereden verilmiştir bu güç, istediğimiz yere gidebilmemizi sağlayan irade, nasıl yazgıdan sökülüp alınmıştır? Hareketlerimizin yönünü, belli olmayan bir zamanda ve belli olmayan bir yerde, zihnimizin istediği gibi değiştirebiliriz. Kuşkusuz bu eylemlerin başlangıcı herkesin kendi iradesindedir ve buradan hareketler organlar boyunca yayılır. Tahta kapılar açıldığında, bir an için atların istekli gücünün beyinlerinin istediği çabuklukta ileri atılmadığını görmüyor musun? Nitekim madde, bütün beden boyunca, zihnin isteği ile birleşmiş olarak tüm organları izlemesi için teşvik edilmek zorundadır. Öyle ki, hareketin kalpten kaynaklandığını, ruh ve iradeden yola çıkarak gerçekleştiğini, oradan da tüm beden ve organlara iletildiğini görürsün).

---

arabaların yarış için alana çıktıkları demir parmaklıkların bulunduğu yerdi. Düzyazıda her zaman çoğul halinde belgelenen terim, şiirde tekil olarak da kullanılmıştır (Ernout). 263. Tempore puncto: genetivus yerine ablativus'un kullanıldığı "puncto temporis" değerdeki deyim, "nokta olarak kabul edilen bir anlık zaman" anlamıyla sadece Lucretius'ta belgelenir (II,455; 1008; IV,215; VI,229). Şair, klasik "puncto temporis"e de yer verir (I,1102; IV,165; 194;201). 265. Desubito: daha iyi bilinen "de improvviso, de repende" yerine bir arkaizm olarak kullanılmıştır. "Ex-, de-, cum-" gibi gibi örnekler, kelimenin silikleşen anlamını güçlendirmek işlevine sahiptirler. 266. Materiai: arkaik genetivus takısıyla "materiae" yerine kullanılmıştır. Omnis conciri... concita omnes: "omnis" ve "concire"nin tekrarlanması (anaphora) ve asimetrik "X" biçiminde dizilişiyle (chiasmus) şiirde deyiş belli bir etkinlik kazanır. 260. Initum = initium. 271. Corpus et artus: aynı anlam çerçevesindeki terimlerin gereğinden fazla ve belli bir yakınlıkta kullanımı (redundantia) şiir dilinin deyiş özelliklerinden biridir. (bk. II,283 "ref-

Lucretius fizik alanda, sapma yoluyla atom topluluklarından (concilia) oluşan maddelerin varlık kazandığını söyledi: serbest atomlar boşlukta düşerken sapma (clinamen) yoluyla başlangıcı belli olmayan bir zamandan beri (ab aeterno) çarpışma-karşılaşma sonucu (per plagas) atom toplulukları oluşturur. Bunların sayılamayacak kadar çok sayıdaki deneme ve girişimleriyle, biçimleri uygun, sapmaya yatkın, iç hamle için bilinçli atomların birleşmesinden, ama atomların sadece belli bağdaşımlarından canlı bir küme (συστροφη) ortaya çıkabilir. Atomların belli nitelik ve niceliklerinin saptadığı şekilde, benzer yöntemle oluşan dünya ile insan, bir kez kurulduktan sonra değişmeyecek olan mekanik bir düzene (ordine certo) göre ve doğa yasalarının (foedera naturai) sınırları (26) içinde belli hacim ve zaman dilimiyle belirlenmiş mekânda varlığını sürdürür. Atomdaki sapma hareketinin herşeyin fizik varlık sebebi olduğunu söyleyen Lucretius, bu kez ethik alanda sapmanın insandaki özgür iradenin kaynağı olduğunu ileri sürer. Önceden bilinmeyen "belirsiz bir yerde" (11,218 "incerto tempore, incertisque locis"; 259 "nec regione certa, nec tempore certo") olagelen ve bu sebeple duyarlı olmayan sapmaya karşı Lucretius'un kullandığı "belirli düzen" (ordine certo) tanımı determinizmin koyduğu kuralları ima eder. Tanrıların takdir ettiği yazgının, stoacıların "causa finalis"inin (herşeyi belirleyen temel erek) ve fizikçilerin evrensel zorunluluğunun koyduğu kurallara boyun eğen insanda, hiçbir sebep-sonuç bağlantısı içinde olmayan bir özgür irade bulunduğunu kabul eden Epicurus ve dolayısıyla Lucretius'un ethik gereği, bu determinizmin karşısında yer alır.

Eski atomcuların sisteminde zorunluluk, herşeyin varlık sebebi olan kasırgamsı harekettir (δῖνος, δίνη, δίνησις). Herşey bir koşul, sebep, güdüler vb. zincirinde, nedensellik bağlantısı içinde açıklanır. Epicurus'un getirdiği yenilikle atomlar, yağmur taneleri gibi düşerken, içlerindeki güç yön değiştirmedikçe ya da bir dış güç (externa vis) etkilemedikçe karşılaşmazlar. İç güç, ha-

reket edebilme gücü, bir atomun başka bir atomla karşılaşmasının sebebidir. Hareketsiz ve cansız olmayan atomdaki güç, dış ve zorunlu bir hareket olan itme ile, iç ama yine zorunlu bir hareket sebebi olan ağırlıktan (27) ayrı olarak canlıyı istediği yönde harekete geçiren güç yani irade gücüdür.

Epicurus'ta duyularla sağlanan algılamanın gerçeğin bilinmesinde temel ölçüt olduğunu söylemiştik. Democritus'un öğretisinde duyulara dayalı bir deneyimin eksikliğinden yola çıkan Epicurus'a göre gözlemler, canlı varlıklarla cansız varlıklar arasında bir fark bulunduğunu, bunun da bireydeki irade olduğunu gösterirler. Yine gözlemlere göre, içimizde kendiliğinden olagelen ve bunun tersi olarak zorlama sonucu ortaya çıkan iki hareket vardır. İsteğe bağlı hareket ile zorlamalı hareket arasındaki karşıtlık, iradenin anî bir hamlesi ile yine iradenin verdiği emrin yerine getirilmesi arasındaki zaman farkında ortaya çıkar. Kapılar açıldığında atların bir anda istekleri doğrultusunda kapıları kırıp çıkamamaları bundandır.

İç ve dış güçler arasında gözlenen bir karşı koymanın atomların içinde de var olduğu söylenebilir. Bu durumda atomun bulunduğu her yerde zorunluluğu kıracak bir karşı koyabilme bilinci var olacaktır:

273-294 Nec similest ut cum impulsi procedimus ictu,
Viribus alterius magnis magnoque coactu:
Nam tum materiem totius corporis omnem
Perspicuumst, nobis invitis, ire rapique,
Donec eam refrenavit per nembra voluntas.

renatur, retroque residit"; III,152 "membra atque artus"). 273. Magnis magnoque: şiir dilinde kullanılan tekrarlara başka yerlerde de rastlanır: I,800 "paucis, paucisque"; II,707 "certis, certa"; VI,653 "plane... plane". Viribus... coactu: bütün halindeki ifadenin ikiye bölünmesi (hendiadyoin) yoluyla, "güçlü itmenin büyük kuvvetler etkisinde" olarak sunulur. "Coactus" (itme) ender olan ama klasik yazarlarda da görülen kelime (Cic. Verr. 3,34" cum coactu istius"; Caes. bell. Gall. 5,27 "coactu civitatis"), sadece Lucretius'ta bir sıfatla birlikte bulunur (magno coactu). 275. Nobis invitis: ablativus absolutus, "biz istemeyenlere". 277. Quamquam: kurallara göre, eylemin mümkün değil de gerçek olduğu yerde indicativus ile kullanılır. Bu-

Iamne vides igitur, quamquam vis extera multos
Pellat, et invitos cogat procedere saepe,
Praecipitesque rapi, tamen esse in pectore nostro
Quiddam, quod contra pugnare obstareque possit;

Cuius ad arbitrium quoque copia materiai
Cogitur interdum flecti per membra, per artus,
Et proiecta defrenatur, retroque residit?
Quare in seminibus quoque idem fateare necessest
Esse aliam, praeter plagas et pondera, causam
Motibus, unde haec est nobis innata potestas,
De nilo quoniam fieri nil posse videmus.
Pondus enim prohibet ne plagis omnia fiant,
Externa quasi vi; sed ne mens ipsa necessum
Intestinum habeat cunctis in rebus agendis,
Et devicta quasi cogatur ferre patique,
Id facid exiguum clinamen principiorum,
Nec regione loci certa, nec tempore certo.

(Bu, başkasının büyük gücü ve isteğiyle, çarpmadan doğan itme sonucu harekete geçmemize benzemez. O zaman, biz istemesek de, irade bütün organlar aracılığıyla frenleyinceye kadar bedenin sürüklendiği, hatta kapılıp götürüldüğü bellidir. Bir dış gücün insanı ittiğini ve istemediğimiz halde yürümeye ve sürüklenip götürülmeye zorunlu kıldığını, buna karşılık içimizdeki belli bir şeyin karşı koyabilmek ve savaşabilmek gücüne sahip olduğunu görmüyor musun? Bu birşeyin (=iradenin) isteğiyledir ki madde kitlesi bazen organlar boyunca yönlendirilir ve ileri atılmış olduğu halde frenle-

---

rada "esse" (279) ile kip benzeşmesinin etkisi altında pellat ...cogat" (278) coniuctivus'ları önünde bulunur. Bu yapıya ender olarak rastlanır ama örnekleri başka yazarlarda da bulunur, bkz. Cic.Tusc. 145" quamquam enim sensus abierit, tamen suis et propriis bonis laudis et gloriae; quamvis non sentiant, mortui non carent "(Ernout). 283. Refrenatur retroque residit: başka bölümlerde de benzer alliteratio'lu pleonasmos'lar kullanılmıştır: II,129 "retroque repulsa reverti"; 515 "retroque pari ratione remensumst"; 1000 "rursum rellatum receptant"; VI,634 "retro remanat". 284. Fateare: "fatearis" yerine kullanılan arkaik biçim. 289. necessum: "necesse" yerine arkaik yapısıyla ad işlevinde kullanılmıştır.

nir, geriler. Bu yüzden atomlarda da aynı şeyin var olduğunu, (onlarda da) çarpma ve ağırlık dışında bizdeki doğuştan olan güçten kaynaklanan başka bir hareket sebebinin varlığını kabul etmek gerekir, (çünkü) hiçbir şeyin yoktan var olmadığını görürüz. Nitekim, herşeyin darbeler aracılığıyla, yani dış güçlerle oluşmasını önleyen ağırlıktır. Ama zihnin eylemleri yerine getirmesinde bir zorunluluğa sahip olmamasını ve söz gelişi, yenilgiye katlanıp boyun eğmemesini, atomların belirsiz bir yerde ve belirsiz bir zamanda (olagelen) çok küçük sapması sağlar).

Hiçbir şey yoktan var olmuyorsa (çünkü öyle olsaydı her şey her şeyden yaratılabilir) (28) bu iç gücün nereden kaynaklandığı sorusuna cevap, Lucretius'a göre, bu gücün atomların içinde doğal olarak var olduğudur (innata potestas, II,287); yani atom, son bir analizde, özünde bulunan bir "kendiliğindelik" ile donatılmıştır. Hareketin ilkesi bu kendiliğindenliktir, atomun atomla kuracağı bağlantı ve oluşacak dünya, atomun içindeki hareketin, rastlantı (τύχη) sonrası ya da isteğe bağlı olarak ortaya çıkmasıdır (29). Sapma da, kaynağı atomun dışında olan her tür hareketin ve bağın reddidir.

En eski çağlardan Epicurus dönemine kadarki fizik öğretilerin sonucu olarak ortaya çıkan clinamen (sapma) kuramıyla ilk defa evrensel zorunluluk kavramlarına karşı belirlenemeze (indeterminatus) ve, Guyau'ya göre (30), olumsallığa (contingentia) yer açılmıştır. Atomda kendiliğinden olagelen sapma, fizik zorunluluk ya da yazgı kavramlarına karşı insandaki özgür iradeyi başlatan, bu özgürlüğü fizik yasalarına da yerleştirmeye çalışan bir güç olarak anlaşılmıştır.

AÇIKLAMALAR

(1) Kitabın, "Nesnelerin Tabiatı", "Doğa Üzerine", "Doğanın Yapısı", "Evrenin Yapısı" vb. başlıklarıyla çevrilmesi hakkında Martha daha 1873 yılında şöyle demişti: "Je ne sais pourquoi on s'obstine à traduire le titre du poéme pas ces mots: de la Nature des choses. Les deux mots 'rerum natura' répondent à ce que nous appelons la Nature, ce qui est fort différent, surtout au point de vue de la science" (Martha, Le Poème de Lucrèce, Paris, 1873). Aynı konuda Sarıgöllü şöyle diyor: " 'De Rerum Natura' Nesnelerin tabiatı olarak çevrilirse de bu bütünü meydana getiren 'rerum' ve 'natura' sözcükleri üzerinde durmak gerekir. 'Res' sözcüğü canlı ve cansız bütün varlıkları kapsamaktadır; 'natura' ise nesnelerin yapısını, doğal karakterini ifade ettiği gibi, nesnelerin oluşumu anlamını da taşır" (Sarıgöllü, Lucretius'un Eseri, Ankara, 1973).

(2) Roma yazınında, konusu felsefeden alınan ve bir doktrini yaygın kılmak amacıyla yazılan öğretici şiir Lucretius'tan önce de bilinir. Bunlar arasında Ennius'un, Pythagoras'ın sistemini anlatan "Epicharmus"u vardır. Lucretius'un kendisi de Empedocles'e karşı olan hayranlığını dile getirir (1,717) ve Epicurus'un öğretisinin, genelde felsefe öğretilerinin şiir biçiminde sunulmasını, doktorların çocuklara acı bir ilaç verirken bardağın kenarına bal sürmelerine benzetir (1,935).

(3) " ἐκ λόγου τε καὶ ὑπανάγκης ". Bkz. H.Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker, Berlin, 1934, s.81.

(4) "πάντα τε κατ'ἀναγκην νίσεσται", ibidem, s.84.

(5) Eski atomcuların kabul ettiği gibi atomların fizik özelliklere sahip olmayıp biçim, konum, dizilişleriyle matematik özellikler edinerek farklılaştıkları ve hareketleri-

ne herhangi bir yön, aşağı, yukarı gibi göreli kavramın atfedilemiyeceğine karşı "aşağı taşınan, düşen" (bkz. Lucr.217" deorsum feruntur"; 222 "caderent"; 230 "cadunt" vb.) atomların hareketinin, önceden belirlenen bir yeri, hem de sonsuz olduğu söylenen boşlukta alt-üst gibi yerleri varsayması eleştirilmiştir. Ama, Epicurus'ta aşağı-yukarı, karşıt iki yönü dile getiren birer uzlaşma terimi olarak anlaşılmalıdır, yüksek-alçak kavramının göreli olarak anlaşılması gerektiği gibi: Ep. ad Her. 60 "Καὶ μὴν καὶ τοῦ ἀπείρου ὡς μὲν ἀνωτάτω ἢ κατωτάτω οὐ δεῖ κατηγορεῖν τὸ ἄνω ἢ κάτω".

(6) Gerek "yazgı", gerekse "zorunluluk" olarak anlaşıldığında "εἱμαρμένη", insanın eyleminin determinizm kurallarına göre tayini demektir.

(7) Ep. ad Men, III,133. Epicurus'un çağımızdaki yayımcıları, onun ilk iki hareket sebebini, ağırlık ve sapmayı (παρέγκλισις) anlattığı bölümlerin kaybolduğunu kabul ederler. Elimizdekilerden Ep. ad Her. 1.43'deki " αἱ μὲν " ile " εἰς μακρὰν" arasındaki eksik bölüme Bignone (Aristotele perduto e formazione filosofica di Epicuro, Firenze, 1936) "αἱ δὲ κατὰ παρέγκλισιν" (bazıları saparak) ekler. Epicurus'un sapmayı anlattığı bölümler kaybolmuş olsa bile klasik çağda başka yazarlarca filozofun bu öğretisine değinilmiştir. Bunlar arasında, 1884'de iki Fransız öğrencinin güney batı Anadolu'daki antik Oenoanda kentinde ortaya çıkardıkları duvar yazıtında, ömrünü Epicurus'un felsefesini yaygın kılmak için geçiren Diogenes,

"...ἣν Δημόκριτος μὲν οὐχ εὗρεν, Επίκουρος δὲ εἰς ἤγαγεν, παρενκλιτικὴν ὑπαρχουσαν ὡς ἐκ φαινομενων δεικνυσιν"der.

(Diels, op.cit., frg.33c; Diogenis Oenoandensis fragmenta, yayımlayan William, Leipzig, 1907). Ayrıca Cic.nat.deor. I,26,73 "quid est in physicis Epicuri non a Democrito? Nam etsi quaedam commutavit, ut quod paulo ante de inclitione atomorum dixi". Epicurus'un Menoeceus'a yazdığı mektubun metni (III,133) doğrultusunda bkz. Plutarchus, De Stoicorum Repugnantiis, 34,10,50; Diogenes Laertius, X,134; Stebaeus, Eclogae, I,346; Cic.fat, X,22; nat.deor. 1,25,69; 26,73.

(8) Yaşamın iyilik ve kötülüklerini isteğine bağlı olarak insanlara dağıtan ve yaşamın her halini buyruğu altında tutan "Yazgı" çeşitli şekillerde kişilendirilmişti: τύχη, (Roma dünyasında Fortuna) kör ve saçsız, kanat takılmış ayaklarıyla bir tekerlek döndürür; ya da sol elinde bolluk simgesi olan meyve dolu deniz kozalağı taşır, sağ eliyle dümen tutar. Bazen de ayınyazısının değişkenliğini simgeleyen küre üzerinde kanatlı olarak tasvir edilmiştir.

(9) de caelo. III,2 "...Εἰ γὰρ ἄλλο ὑπ' ἄλλου κινεῖται βίᾳ τῶν στοιχείων, ἀλλὰ καὶ κατὰ φύσιν ἀνάγκη τινὰ εἶναι κίνησιν ἑκάστου, παρ' ἣν ἡ βίαιος ἐστιν. καὶ δεῖ τὴν πρώτην κινοῦσαν μὴ βίᾳ κινεῖν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν εἰς ἄπειρον γὰρ εἰσιν...".

(10) Ibidem.

(11) Bkz. K.Marx, "Die Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie", 1841.

(12) fin. 1,6: "Censet enim eadem illa individua et solida corpora ferri suo deorsum pondere ad lineam, hunc naturalem esse omnium corporum motum. Deinde ibidem homo acutus, cum illud accurreret, si omnia deorsum e regione ferrentur et, ut dixi, ad lineam, nunquam fore ut atomus altera alteram posset attingere; itaque atulit

rem commenticiam: declinare dixit atomun perpaulum, qui nihil posset fieri minus''.

(13) nat.deor. I,25: "Hoc dicere turpius est, quam illud, quod vult, non posse defendere''.

(14) Ibidem: "Epicurus cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suopte pondere, nihil fore in nostro potestate, quod esset earum motus certus et necessarius, invenit, quomodo necessitatem effugere, quod videlicet Democritum fugerat; ait atomum cum pondere et gravitate derecto deorsus feratur, declinare paullulum''.

(15) Fin. I.6: "... ait enim declinare atomum sine causa; quo nihil turpius physico, quam fieri sine causa quiddam dicere''.

(16) Fat. XX: "Declinat, inquit atomus. Primum cur? Quae ergo nova causa in natura est, quae declinet atomum? Aut num sortiuntur inter se, quae declinet, quae non?''. Aynını başka yerde de söyler: fin. 1,6: "Nam si omnes atomi declinabunt, nullae unquam cohaerescent, sive aliae declinabunt, aliae suo nutu recte ferentur, primum erit hoc quasi provincias atomis dare, quae recte, quae oblique ferantur''.

(17) Marx, op.cit.

(18) Lucr. II,251-258: "si semper motus conectitur omnis/et vetere exoritur semper novus ordine certo/... unde est haec... fatis avolsa potestas/per quam progredimur quo ducit quemque voluntas?''.

(19) Ep. ad Her. I,61: "Καὶ μὴν καὶ ἰσοταχεῖς ἀναγκαῖον τὰς ἀτόμους εἶναι, ὅταν διὰ τοῦ κενοῦ εἰσφέρωνται μηθενὸς ἀντικόπτοντος. οὔτε γαρ τὰ βαρέα θᾶττον οἰσθήσεται τῶν μικρῶν καὶ κύρων ὅταν γε δὴ μηδὲν απαντᾷ αὐτοῖς. οὔτε τὰ μικρὰ τῶν μεγάλῶν,

τάντα πόρον σύμετρον ἔχοντα, ὅταν μηθὲν μηδὲ ἐκείνοις ἀντικόπτη, οὐθ' ἡ ἄνω οὔθ' ἡ εἰς τὸ πλάγιον διὰ τῶν κρούσεον. φορὰ οὔθ' ἡ κατω διὰ τῶν ἰδίων β αρῶν".

(20) De generatione et corruptione, I,8, 326a9: "καίτοι βαρύτερόν γε κατὰ τὴν ὑπεροχήν φησιν εἶναι Δημόκριτος ἕκαστον τῶν ἀδιαιρ ετων".

Theophrastus, De Sensu, 61: "βαρὺ μὲν οὖν καὶ κοῦρον τῶι μεγέθει διαιρεῖ Δημόκριτος. εἰ γὰρ διακριθείη καθ' ἓν ἕκαστον, εἰ καὶ κατὰ σχημα, διαφέοι σταθμὸν ἂν ἐπὶ μεγέθει την φύσιν εχειν. οὐ μὴν ἀλλ' ἐν γε τοῖς μεικτοῖς κουφότερον μὲν εἶναι το πλεον ἔχον κενόν, βαρύτερον δὲ τὸ ελαττον".

Ama Aristoteles Metaphysica'da ağırlığa, Democritus atomunun bir niteliği olarak değinmemiştir.

(21) Ep. ad Her. I,44: "ἥ τε γαρ τοῦ κενοῦ φύσις ἡ διορίζουσα ἑκάστην αὐτην τοῦτο καρασκευάζει, τὴν ὑπερεισιν οὐχ οἵα τε οὖσα ποιεῖσται. ἥ τε στερεότης ἡ ὑπάρχουσα αὐταῖς κατὰ τὴν συγκρουσιν τὸν ἀποπαλμὸν ποιεῖ, ἐφ' ὁπσοι ἂν ἡ περιπλοκη τὴν αποκαταστάσιν ἐκ τῆς συγκρούσεως διαφῷ".

(22) Ep. ad Her. I,46.

(23) IV, 482: "Quid maiore fide porro quam sensus haberi debet?".

(24) Ep. ad Her. I, 38: "ἔτι τε κατὰ τὰς αισθησεις δεῖ πάντα τηρεῖν καὶ ἀπ-

λῶς τὰς παρούσας ἐπιβολὰς εἴτε διανοίας εἴθ'ὅτου δήποτε τῶν κριτερίων...".

(25) IV,479: "Invenies primis ab sensibus esse creatam/Notitiem veri, neque sensus posse refelli". Epicurus, yanılgıların ve yanlışların sebebinin duyular değil, var saydığımız şeylerin algılamaya eklenmesi olduğunu söyler (Ep.ad Her. I,50). Lucretius da yanılgıların zihne eklediğimiz hayaller yüzünden, "duyuların algılamadığı ama algılanmış gibi görünen şeylerden ortaya çıktığını" söyler (IV,463" cetera de genere hoc mirande multa videmus/quae violare fidem quasi sensibus...). Lucretius'un V bölümde geçen "nec nimio solis maior rota... esse potest, nostris quam sensibus esse videtur" (564-5) sözleri, yani güneşin gerçek büyüklüğünün bize görünenden daha fazla olmadığını kabul etmesi eleştirilmiştir (bkz. Cic. Acad. II,82 "quid potest esse sole maius? Quem mathematici amplius duodeviginti partibus confirmant maiorem esse Quam terram"; fin. 1,6 "sol Democrito magnus videtur... huic (= Epicuro) pedalis fortasse; tantum enim esse censet, quantus videtur, vel paulo maiorem aut minorem"). Ama Epicurus'taki benzer bölüm (Ep. ad Pyth. 91), güneşin bizdeki imgesine (φάντασμα, hayal) göre söz konusu olan eşit yada çok az farklı bir boyutun varlığını ima eder. Çünkü atomcu fizik yasalarına göre nesnelerden çıkıp gelen maddesel imgeler (simulacra, εἴδωλα) duyum aracılığıyla zihne girerek o nesneyi tanıtırlar.

(26) Sonsuz boşlukta bir atom grubunun ayrılarak oluşturduğu dünyada, bu atomların belirli nitelik ve nicelikleri ile oranları, yeni oluşan dünyanın geleceğini de tayin eder. Hareketler, hava olayları, mevsimler vb., mekanik olarak ortaya çıkan belli bir düzene göre yenilenir ve sebep-sonuç ilişkisi bir kez kurulduktan sonra, dünya durdukça başlangıç koşulları belli bir denge içinde korunur. Giussani, "foedera naturae" terminolojisin-

de "türlerin değişmezliği" kavramının da bulunduğunu söyler. Buna göre, yeryüzünü oluşturan atomlar, belli bir atom bağdaşımını mümkün kılar ki bunlar da belirli hacim ve zaman sınırlarının tayin ettiği belirli bir yaşam parabolü doğurmuştur. Sayısız girişimler sonucu, sayısız tamamlanmamış birleşmelerden sonra, sürekli iyileştirme ve uyarlama sonucu en uygun biçimler ayakta kalır. Bunların herbirinin temel özellikleri de belirli atom bağdaşımlarının belirli sonuçları olduğundan temelde değişmez bir niteliğe sahiptir: Her tür "kendi yolunda ilerler" ("suo ritu procedit", V,920); her türün özelliği diğerininkinden ayrıdır, ayrı fizyolojik yaşama sahiptir ve aralarında karışmazlar. Yani, kentaur'lar hiçbir zaman var olmamıştır (V,875). Ama türlerin değişmezliği tüm dünyayı da içine alan devirli bir yasaya göre, mutlak değildir, türler de uzun süreç içinde değişir (V,875). Bitkiler şimdi daha az sayıdadır daha cılızdır (II,1157), ilk insan da daha gürbüz yapılıdır (V,924).

(27) Sınırsız boşlukta her çeşit atom biçimlerinden kurulu kasırga hareketi, bir önceki hareket bağlı olan sonuçtur. Bu önceki hareket de, dıştan içe, "externa vis"ten (dış güç) iç itmeye geçişten, yani kaynağını ağırlıktan alan hareketten başka birşey değildir. "Ağırlık, herşeyin çarpma yoluyla oluşmasını önler" der Lucretius (288 "Pondus enim prohibet ne plagis omnia fiant, externa quasi vi").

(28) Epic. ad Her. I,39: "πρῶτον μὲν ὅτι οὐδὲν γίνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. πᾶν γὰρ ἐκ παντος ἐγίνετ᾽ ἂν σπερμάτων γε οὐθὲν προσδεομενον".

Lucr. I, 151 nullam rem e nilo gigni... si de nilo fierent ex amnibus rebus omne genus nasci porret..."

Klasik çağ fiziğinde ortak olan ilke için bkz. Democritus (Diogenes Laertius, IX,44 "μηδέν τε ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίνεσθαι, μηδὲ ει τὸ

μὴ ὂν φθειρεσθαι";

Aristoteles, Metaphysica, K.6. 1062b, 24-26 " τὸ γὰρ μηδὲν ἐκ μὴ ὄντος γίγνεσται πᾶν δ'εξ ὄντος...".

(29) Vukubulan herşeyin zorunluluk sonucu (κατα'ἀνάγκην)rastlantıya bağlı (ἀπὸ τύχης) ve denetimimiz altında (παρ' ἡμᾶς Stobaeus'un tanıklığına göre προαίρεσις, seçme özgürlüğü içinde, bkz. Ecլogae physica) olmak üzere üç şekilde ortaya çıktığını söyleyen (Bailey, Epicurus, Oxford, 1926) Epicurus (ad Men. I,133) kavramına göre rastlantı "seems to be of a force co-ordinate with necessity. Natural law causes the inevitable sequence of events, but it is chance that rules the production of particular causes: e.g. causes the motions and meetings of atoms, but chance causes them to fall into the positions which create our world".

(30) La Morale d'Epicure, Paris, 1017, s.85: "Il semble impossible de contester que, le premier dans l'antiquité, Epicure a tenté d'introduire la contingence au sein de la nature, d'expliquer par des mouvements spontanés la formation du monde et de légitimer ainsi l'existence de la liberté humaine".

KISALTMALAR

Caes.civ	Caesar, De Bello Civili.
Caes.bell.gal	Caesar, De Bello Gallico.
Cic.Acad	Cicero, Academica.
Cic.fat	Cicero, De Fato.
Cic.fin	Cicero, De Finibus Bonorum et Malorum.
Cic.nat.deor	Cicero, De Natura Deorum.
Cic.Tusc	Cicero, Tusculanae Disputationes.
Cic.Verr	Cicero, in Verrem.
Ernout	A. Ernout, Lucrèce de la nature, Paris 1955.
Ernout-Meillet	A. Ernout-A. Meillet, Dictionnaire étymologique de la langue latine, Paris 1951.
Ep.ad Her	Epistula ad Herodotum.
Ep.ad Men	Epicurus, Epistula ad Menoeceum.

Leumann-Hofmann-Szantyr. Leumann-Hofmann-Szantyr, Lateinische Grammatik, München 1951.

Thesaurus	Thesaurus Linguae Latinae, Index Lipsia 1904.

KAYNAKÇA

Bu çalışmada, Henri Clouard, Lucrèce, De la nature, Paris, 1954 kitabında uygulanan metin esas alınmıştır.

BAILEY, Epicurus, Oxford, 1926

The Greek Atomists and Epicurus, Oxford, 1947.

Lucretius, New York, 1950

BIGNONE, Aristotele perduto e formazione filosofica di Epicuro, Firenze, 1936.

BOUQUET, La théorie du clinamen chez Lucrèce et Cicéron, ALMA 4(1977).

BRUNET-MIELI, Histoire des sciences: Antiquité, Paris, 1935.

BURNET, Early Greek Philosophy, London, 1908.

DRABKIN, Notes on Epicurean Kinetics, TAPA 69(1938).

ENRIQUES-DE SANTILLANA, Histoire de la pensée scientifique, I, les Ioniens et la nature des choses, Paris, 1936.

ERNOUT, Lucrèce, De la nature, Paris, 1955.

FARRINGTON, Science and Politics in the Ancient World, London, 1946.

GIUSSANI-STAMPINI, De rerum natura, Torino, 1959.

GOMPERZ, Greek Thinkers (İngilizce baskı), London, 1912.

GUYAU, La morale d'Epicure, Paris, 1917.

JENSEN, Ein Neuer Brief Epikurs, Berlin, 1933.

HICKS, Stoic and Epicurean, London, 1910.

MARTHA Le poème de Lucrèce, Paris, 1873.

MASSON, Lucretius Epicurean and Poet, London, 1909.

ROBIN, La pensée grecque, Paris, 1963.

ROSTAGNI, Lucrezio, Rivista di Filologia e di Istruzione, 15 (1937).

SERRES, La naissance de la physique dans le texte de lucréce, Paris, 1977.

SIKES, Lucretius, Poet and Philosopher, New York, 1936.

SINKER, Introduction to Lucretius, 1937.

SOLERI, Lucrezio, Brescia, 1945.

TRAGLIA, De lucretiano sermone ad philosaphiam pertinente, Roma, 1947.

VOGLIANO, Epicuri et Epicureorum scripta in Herculanensibus papyris servata, Berlin, 1928.

WOLTJER, Lucreti philosopha cum fontibus comparata, Groningen, 1877.

ZELLER, Die Philosophie der Griechen, Leipzig, 1923.